

Studieorlovsrapport for kbfs. sognepræst Jon Skjold Henriksens studieorlov okt.- dec. 2020.

Læsning af Paul Tillichs »Systematic Theology 1-3« med særlig henblik på korrelationsmetoden og en fornyelse af samtidens religiøse sprog.

Baggrund

Ved sin begyndelse for snart 2000 år siden stod kristendommen over for et valg, som i min optik stadig er aktuelt: Skulle kristendommen forkaste den ikke-kristne, hedenske kultur, eller var der sandheder i denne kultur der gjorde en samtale mulig? Kirken valgte at gå i dialog, og at tage den hedenske kultur alvorligt. De første kristne teologer gjorde med andre ord de græske filosoffer til samtalepartnere, og for Paul Tillich var der ingen tvivl om, at de gjorde det rigtige. Nutidens kristendom må være – ja, er tvunget til – at være i dialog med den samtidige nutid, også når man drøfter eksempelvis gudtjenestens indhold og vore symboler. Det er en dialog der kræver en grundlæggende forståelse af luthersk teologi, af kulturen og samtidens sprog.

Vi lever i en tid, hvor samtidens kultur er præget af sekularisme, kultursammenblanding og tendenser på traditionsopbrud, ligesom vort sprog er det. I den sammenhæng oplever mange mennesker kristendommens kommunikation som uforståelig og gammeldags. Det kristne sprog mangler, kulturen er under forandring, og man har ikke en indarbejdet kristendom med hjemmefra. Det er en samfundssituation ikke meget ulig den samfundssituation, som netop Tillich forholder sig til med blandt andet 2. Verdenskrig og moderniteten i klar, personlig erindring.

Paul Tillichs teologi

Paul Tillich (1886-1956) arbejde er omfattende og indflydelsen markant inden for den protestantiske teologi. Skal man fremstille hans tænkning så kort som muligt, kan det gøres med stikordet *formidling*. 'Formidling', 'forsoning', 'syntese', 'en tredje vej' er begreber, som nøje er knyttet til Tillichs metode. Han kalder det selv for *korrelationsmetoden*, og denne metode hviler på, at der altid er en forbindelse mellem Gud og menneske, samt at kommunikation på dette felt bør ske i løbende samtidig dialog imellem kultur og kristendom. I den sammenhæng bør nævnes, at Tillich i 1916-33 udviklede en kulturteologi, hvori han identificerede troens "ubetingede anliggende" i bl.a. ekspressionismens formsprængende dynamik og i socialismens sans for handlingens time (gr. kairos '(bestemt) tid').

Korrelationsmetoden er dog i bund og grund en række spørgsmål og svar. Vekselvirkningen mellem Gud og menneske kommer til udtryk i menneskets religiøse oplevelse, og vigtigt er også, at religion for Tillich er et positivt ord – modsat samtidens førende teologi. For ham betyder religion slet og ret, *at mennesket oplever Guds virkelighed, når det ser mening i sit liv*, og at der er noget, der kommer mennesket ved helt ubetinget (the Ultimate Concern). Dette 'ubetingede', kalder Tillich visse steder for 'Gud' andre steder for 'Væren-Selv'.

Dette kræver en forklaring af Tillichs erkendelsesteori: Menneskets grundsituation er den, at det altid "under indtryk af Guds svar stiller sine spørgsmål" (citater »Gud ligger i spørgsmålet«). Mennesket søger svar ud fra kulturen, og det kan i denne sammenhæng være tjeneligt overordnet at betragte Tillichs teologi som både en apologi og en kulturteologi (citater: »religion er kulturens substans«). Tillich tilstræber hele tiden at give et oplyst forsvar for - og definition på menneskets spørgsmål ved at lade kristendommen være i klassisk *dialog* med den sekulære kultur. Kultur/filosofi forstås i den forbindelse som både spørgsmål OG svar i traditionel antik tradition. Religion er som sådan også både svar OG spørgsmål, men pointen for Tillich er hele tiden, at begge skal med, fordi dette billedligt talt skaber den cirkulære bevægelse (Tillichs 'teologiske cirkel') som hele tiden findes imellem teologi og kultur. I denne bevægelse rejser kulturen skiftevis spørgsmål, mens teologien giver svar, som nu vil få kulturen til at rejse nye spørgsmål osv. For teologiens vedkommende er dens svar dog kun *meningsfyldte*, såfremt de angår den menneskelige eksistens *her og nu*, altså for det moderne menneske og dets situation. Det er som udgangspunkt samme grundspørgsmål gennem tiderne, dog har der været visse historiske tendenser gjort, at forståelsen af korrelationen til stadighed må revideres. Spørgsmål og svar antager, som tiderne skifter, således forskellige former: død/liv (oldtiden), skyld/soning (middelalder), fremmedgørelse/identitet (19. årh), meningsløshed/mening (20. årh).

Værket Systematic Theology I-III.

Efter Anden Verdenskrig (1951-63) udarbejdede Paul Tillich sit hovedværk, igennem hvilket han primært benytter korrelationsmetoden i form af spørgsmål og svar. Først analyseres den menneskelige situation, og de eksistentielle spørgsmål udarbejdes i en analyse. Dernæst bliver kristendommens indhold tolket og indarbejdet som svar på en moderne tids spørgsmål. Værket er overordnet opdelt i fem hoveddele:

Åbenbaring - mening, Gud - væren, Kristus - eksistens, Ånd - liv, Guds Rige – historie.

I værket understreger Tillich hvorledes teologien præges af *kulturens udtryksmidler* (filosofi, sociologi, naturvidenskab, psykologi, arkitektur, kunst o.l.), og derved kan teologen ikke svare mennesker efter vane. Dette er én af Tillichs grundpointer, for hvad nytter det at svare menigheden historisk eller dogmatisk korrekt, hvis svaret ryger hen over hovedet på den – eller dogmatiske sandheder rammer folk i hovedet »som en sten« (læs. Tillichs kommentar til åbenbaringsteologien)?

Man kunne måske tænke, at Tillichs tanker virker meget ligetil, men hans tankeverden er nu ikke så ligetil at beskrive og forstå. Det skyldes dels Tillichs anvendelse af begreber, der omend klassiske i filosofiens og teologiens historie, er fremmede for de fleste i dag. Og dels det faktum, at han ganske ofte afviger fra sædvanlig og klassisk luthersk terminologi. Et eksempel herpå er hans kommentar om, at selv teologistuderende i dag ikke forstår meningen med den lutherske tale om 'retfærdiggørelse ved tro alene'. Hans forslag består i at bestemme tro som 'grebethed af det ubetingede'; og retfærdiggørelse ved tro oversætter han ved begrebet 'accept'; det smager af psykologi - og teologien og psykologien har jo i perioder haft et anstrengt forhold til hinanden i perioder. Så i stedet for den slags misforståelser præciserer Tillich udtrykket, ved at understrege, at den retfærdiggørende accept ikke angår hvad som helst, men selve det at blive accepteret, godkendt som man er.

I det hele taget må man sige, at den religiøse dimension er nærværende i dagligdags erfaringer for Tillich, selvom den ikke nødvendigvis er åbenlys og ukontroversiel. Alle kan være indforståede med hvad accept eller godkendelse er. Men i 'accepten af accepten', den rene modtagelse, er al gensidighed elimineret, og det vil sige, at det betingelsesløse, det ubetingede med andre ord er brudt igennem.

Tillichs inspiration.

Eksemplet giver anledning til et par bemærkninger om Tillichs filosofiske og religionsfilosofiske metode og baggrund. Tillich er systematiker med stort S og grundlæggende barn af den tyske idealisme. Indflydelsen af Kierkegaards eksistensanalyse, Martin Kählers tale om den historiske Jesus, og Friedrich Wilhelm Schellings filosofi og hans konstante forsøg på dialektikken mellem 'idealet og det reelle', essens og eksistens, mellem 'tanke og væren' er gennemgående i Tillichs tænkning. Hans almene metodik er for så vidt så simpel, men ikke uanfægtelig. Medens de teologiske kolleger i 20-ernes Tyskland stredes om, hvorvidt et humanitært udgangspunkt (et 'Anknüpfungspunkt'), havde Tillich overhovedet ikke dette problem. Han erklærede sig tidligt som en apologetisk teolog i forbindelse med udarbejdelsen af korrelationsmetoden.

Korrelationsmetoden. Inspireret af navnlig Schelling udvikler Tillich sin korrelationsmetode. Denne metode kan derfor ansues på *tre måder*: som en dialog, som et gudsforhold og som en relation mellem filosofi og teologi. *Dialogen* består i, at spørgsmål og svar er både gensidigt afhængige og uafhængige af hinanden, og de kan således med fordel ansues som to centre i den førnævnte teologiske cirkel. Hos Tillich mødes filosofi og teologi på et dybere plan ved at have *logos* som udgangspunkt. Deres materiale er forskelligt (Mennesket spørger, Gud svarer), men deres form må tilpasses hinanden, hvis det skal komme til dialog, og derfor betoner Tillich igen og igen fornuften og dialogen som grundlæggende elementer. Teologi uden fornuft og dialog er et skråplan for Tillich.

Korrelation kan også ses som *et forhold mellem menneske og Gud*, idet Gud sætter og skaber forholdet og er nærværende i verden ved sin Ånd (Spiritual Presence). I dette forhold er Gud og menneske både absolut bundet og fri i forhold til hinanden, men Gud tolkes som menneskets *Ultimate Concern*, dvs. hvad mennesket tager alvorligt uden forbehold, dets basale anliggende. Dette giver også et pejlemærke for sand teologi: Kun de sætninger kan kaldes teologiske, som afklarer, hvad der angår os ubetinget, siger Tillich. Endelig former korrelationen sig som et *vekselspil mellem filosofi* (menneskets spørgsmål) *og teologi* (Guds svar). Filosofien forstås af Tillich som strukturanalyse og ontologi, en disciplin som åbner os for det

ontologiske chok: erkendelsen af vor egen dødelighed. Teologien tænker over væren for os, værens mening, og besvarer filosofiens spørgsmål med henvisning til Gud, der skaber liv.

Tillich og gudstjenesten

Som bekendt nedsatte biskopperne i 2016 tre faggrupper, der skulle arbejde med liturgi og gudstjenesteliv ud fra ønsket om at kvalificere debatten om rammerne for den levende og vedkommende gudstjeneste. Arbejdet udmøntedes i en rapport, som blev drøftet i menighederne over hele landet, og der blev talt meget om gudstjenestens sammensætning, dåb, nadver og om hvorvidt gudstjenesten skulle virke ny eller gammelkendt? Dette er alt sammen godt, men den lutherske prædiken og kommunikation blev ikke drøftet videre, og det mener jeg er trist, fordi det nok er det mest lutherske af alle elementer i gudstjenesten – forkyndelsen af evangeliet på folks eget sprog, formidlingen. For mit vedkommende som præst, liturg og prædikant, skærpede debatten min opmærksomhed på forkyndelsen i gudstjenesten. For hvad er i grunden det styrende princip i en luthersk forkyndelse – og findes der homiletiske tilgange som kan fastholde både det samtidige og teologisk relevante i gudstjenesten? Homiletikere findes der måske nok af, men ikke mange tænkere har begået så gennemgående et værk som den tysk/amerikanske teolog Paul Tillich på det område, og det har ledt mig til, at ønske at læse Paul Tillichs hovedværk 'Systematic Theology med særlig henblik på korrelationsmetoden og en fornyelse af samtidens religiøse sprog'.

Men hvad kommer Tillichs tanker om teologi så os ved i dag - kan man eksempelvis gøre sig lutherske overvejelser med hensyn til gudstjenestens form og elementer ud fra Tillich? Hertil ville Tillich formentlig svare, at alle mennesker – kirkegængere såvel som alle andre – rummer ovennævnte overvejelser og anliggender, og det er blandt andet gudstjenestens formål *at tydeliggøre menneskers ultimative anliggende ud fra de spørgsmål kulturen rejser*. Alle mennesker er strukket ud imellem essens og eksistens (Tillichs forklaring af synd). Det er teologiens og kirkens opgave at hjælpe mennesker med deres trosdialog. Dette sker naturligvis i prædiken (på folkets eget sprog), men sker også i gudstjenesten, idet vi i denne benytter religiøse symboler. Tillich har beskæftiget sig meget med symboler, og det fører desværre for vidt i denne rapport at omtale hele Tillichs analyse af symboler. Men kort fortalt anskuer Tillich symboler og myter som *sande udtryksformer for religion*. Der findes både sande og falske symboler, men de sande religiøse symboler rummer grundlæggende tre karakteristika: De er autentiske, adækvate og selvnegerende - hvis ikke, er de udtryk for afgudsdyrkelse. *Korset* indfrier eksempelvis kriteriet for den rette symbolforståelse, fordi det er et symbol, i hvilken idol afgudsdyrkelse undgås. For Tillich bør alle gudstjenestens elementer med andre ord være autentiske, adækvate og selvnegerende for at kunne tydeliggøre kirkens teologiske svar på menneskers spørgsmål om Gud. Dette må være det styrende princip i en luthersk gudstjeneste. Sakramenterne forholder Tillich sig blandt andet til i sin prædiken over Johs. Åb. 21,1 («Og jeg så en ny himmel og en ny jord. For den første himmel og den første jord forsvandt, og havet findes ikke mere»). Naturen sukker ligesom mennesket over tabet af en oprindelig harmoni, og for Paul Tillich er den nye himmel og den nye jord i Johannes' Åbenbaring som en tilstand, hvor både mennesket og naturen er frelst fra forgængelighed og smerte, og hvor Guds by er bygget og forarbejdet af naturens smukkeste frembringelser: Porte og mure stråler af guld og ædelstene, og havet, der er et symbol på kaos og mørke, findes ikke mere. I stedet løber livets flod gennem byen, dens vand er krystalklart, og ved dens bred vokser livets træ, der bærer frugt året rundt, og hvis blade er til lægedom for folkeslagene. Død og forrådnelse findes ikke mere. Johannes' Åbenbarings billede af skabningens fornyede enhed tilbageviser påstanden om kristendommens manglende sanselighed, for menneske og natur, ånd og kød hører igen sammen. Denne enhed er ifølge Paul Tillich allerede foregrebet i kirkens sakramenter: For i sakramenterne har naturen del i frelsens proces. Brød og vin, vand og lys og alle naturens store bestanddele bliver bærere af en åndelig betydning og frelsende kraft. Naturens og Åndens kræfter forenes - genforenes - i sakramentet. Ordet henvender sig til vor forstand og kan bevæge vor vilje. Hvis sakramentets betydning er levende, griber det såvel vort ubevidste som vort bevidste væsen. Det griber den skabende grund i vor væren. Det er et symbol på naturen og Ånden forenet i frelsen.

Afslutning.

Man kan mene hvad man vil om Paul Tillichs tænkning. I forhold til samtidens spørgsmål og tendenser i kulturen bør Folkekirken som luthersk kirke efter min mening tage Tillichs omfavelse af kulturen og forsøg

på formidling op med fornyet interesse. Vel er samtiden præget af forandring, traditionstab og manglende kristendomserfaring, men netop derfor kræves der af teologien, at den tager sig selv alvorligt som aktiv medspiller i forhold til alt der rører sig i kulturen. At teologer tør svare frimodigt og i forhold til både kultur og Bibelen, når mennesker i dag søger mening.